

KİTAP İNCELEMESİ

Stuart Sim- Boris Van Loon (2010) **Eleştirel Teori**, çev. Akın Emre Pilgir ve Emrah Arıcılar (İstanbul: NTV Yayınları, 176 sayfa)

İnsanlığın ufkunu karartan tüm kapalı sistemleri eleştirerek çözmeyi ve yıkmayı amaçlayan “Eleştirel Kuram”, kendisi de sonunda popüler kültürün tuzağından kurtulamayıp bir çizgi roman formatına indirgendi. Eleştirel kuram artık cepte. Stuart Sim’in yazıları ve Boris Van Loon’un çizimleri ile özetin özeti kısalığında ve el kitabı basitliğinde, eleştirel kuramın 100-150 yıllık tarihsel serüveni 176 sayfada özetlenivermiş. Böyle uzun bir tarihi serüven ve içinde çok sayıda teorik okul barındıran eleştirel kuramın bu kadar basite indirgenmesi nasıl olabilir, ya da böyle bir şey mümkün müdür, diyenleriniz olabilir.

Nitekim Jay ve Marcuse gibi eleştirel kuram üzerine çalışan kimi düşünürler de vaktiyle benzer kaygıları paylaşmışlardır. Frankfurt okulu üzerine ilk çalışmaları yapan Jay, “Diyalektik İmgelem” kitabında, Frankfurt Okulu’nun tarihini yazmak için başka bir Frankfurt Okulu kurmak gerektiğini söylerken bu işin hiç de kolay bir iş olmadığına işaret etmiştir. Herbert Marcuse’un ise bir söyleşisinde, Adorno’da halen kendisinin bile anlayamadığı bir çok pasaj olduğunu söylemesi, eleştirel kuram üzerine kalem oynatmanın güçlüğüne teyit etmektedir (Kızılcelik, 2000).

Türkiye’de de geçmişte ünlü filozofların eserlerini özetleyen el kitabı formatında yapıtlar yayınlanmak istendiğinde entelektüeller ikiye bölünmüştü. Bir kısmı, bu kitapların hiçbir işe yaramayacağını, filozofların ömürlerini verdikleri kuramların özetlerinin dahi el kitabına sığdırılamayacağını, bunun işi sulandırmaktan başka bir şeye hizmet etmeyeceğini söylerken diğerleri ise bu anlayışı savunmuştu. Savunanlar ise, bu kuramlar ve kuramcıların, böyle popülist bir yaklaşımla hiç olmazsa, onları asla okumayacak olan kitle ile bir nebze tanıştırılacağını ummuşlardı.

Sonuçta hangi tarafın haklı çıktığı hiç önemli değil.

Gazete okuma oranlarının bile çok düşük olduğu ülkemizde birilerinin bu işe para yatırması, başka birilerinin ise kuramları yutulacak hap formatına indirgemek için çaba harcaması başlı başına önemli bir uğraştı.

Esasında iyi hazırlanmış bir el kitabı, hiç bilinmeyen bir konuda soruşturmaya nereden başlanacağı konusunda iyi bir yardımcı olabilir. Tabii ki bir filozofun külliyatı bir el kitabına sığdırılmaz. Zaten bir el kitabının amacı da bu olmamalı. El kitabının en önemli işlevi kanımca, bir kurama ya da bir kuramcının düşün dünyasına nasıl ulaşılabileceğine ilişkin bir yol haritası sunmak olmalıdır. Tabii bunun için çok titiz hazırlanması gerekir, peki bu nasıl olur? Örneğin ele aldığı konunun tarihçesini, o konuda çalışan bütün kuramcıları ve yaklaşımlarını, kuramın eleştirisini ve eleştiricileri, uygulamadaki başarı ya da başarısızlıklarını çok temel hatlarla ve göndermelerle belirtmeli. Mutlaka konu ile ilgili temel kavramları tanıtmalı, hatta gerekirse bir mini sözlük vermeli, ilgili alanda yayın yapan dergileri, varsa düzenlenmiş toplantıları ve toplantı metinlerinin erişim adresini, ve esaslı bir kaynakça vermeli. Evet ben böyle bir yayın dizisini savunanlar safındaydım, fakat bu savunduğum bağlamda yapılmış pek az çalışma gördüm. Yepyeni bir çalışmaya başlayacağım zaman da genellikle bu yol haritasından yararlandım. Örneğin, ilgili konuda ilk hangi kitabı almalıyım? Kendime nasıl bir okuma düzeni kurmalıyım? Kimlerin kitaplarını ya da makalelerini soruşturmalıyım? En çok referans edilenler kimler, gibi birtakım sorularımı karşılayan el kitaplarından yararlandım.

Elimizdeki kitap bu ölçütleri karşılıyor mu? Her kurama 2-4 sayfa arası yer ayıran kitap, hemen tüm eleştirel kuramların kurucu kuramcıları ve birkaç cümle ile kuramların özetini, yer yer eleştirisini de sunmuş. Bu kadar güç ve sayfalarca kitaplarda anlatılan kuramların özetleri çok başarılı, fakat kuramı anlamak konusunda pek anlamlı olduğu söylenemez. Resimler olmasa belki daha fazla metin okuma ve biraz daha fazla bilgilenme şansımız olabilirdi. Doğrusu, çocuklara ya da yeni yetme gençlere yönelik olmayan böyle bir kitabın her sayfasının resimlenmesini anlayabilmiş değilim. Resimlerin bir işlevi yok gibi görünüyor. Diyelim ki kitap görsel sanatlarla ilgili olsa, konuyu kavramada resimler yardımcı olabilirdi, fakat anlatılan konuyla alakasız illüstrasyonlar neredeyse her bir sayfanın yüzde seksenini kaplıyor. Böyle bir kitabın yayınlanmasındaki amaç ve hedef kitlesi ne olabilir diye insan düşünmeden edemiyor.

Kitabın başarılı yönlerini ele alacak olursak, dildeki sadelik ve anlatım duruluğu, Sim'in konusuna hakimiyeti kadar, kitabın çevirmenleri olan Akın Emre Pilgir ve Emrah Arıcılar'ın da çevirmen olarak başarısını gösteriyor. Kitabın sonunda bir mini sözlük olması, sizi eleştirel kuramın kavramlarına aşina kılıyor. Özellikle Ortodoks paradigmadan ayrılan kuramları işleyen bir kitapta bunun çok kıymetli bir özellik olduğunu düşünüyorum. Kitabın eksik

olan yönlerini ele alacak olursak, kitabın tamamını bitirmeden kapsamı hakkında bir fikre varamıyorsunuz, çünkü kitapta içindekiler kısmı yok. İkinci en büyük eksiklik ise, ne metin içinde ne de kitabın sonunda hiçbir kaynak belirtilmemiş olması, metnin bir adım ötesine nasıl çıkılacağını söylemeyen bu tutum okuyanları verili metne hapsediyor.

Bazı yayınevlerinin de benimsediği, kitapta içindekiler listesi veilmemesi tutumu, bir kitabın değerini hepten düşüren bir şey aslında. Roman ya da öykü gibi edebi metinler dışında hiçbir metnin zihinde bir konsept açmadan okumasının yapılabileceğini düşünenler var mıdır, bilemiyorum. Bilimsel bir metin kaleme alınmıyorsa, yazarın en azından kapsam hakkında bir fikir vermekle yükümlü olduğu varsayılır. Bilimsel yazın öğretilerinde de, ilk öğretilen konulardan biri bunun nasıl düzenleneceği konusudur. Bunun yanı sıra, ben bir kitapta *sunum* yazısını da önemseyenlerdenim. Kimbilir belki de kitabın yayıncı ve editörleri bu tür yönlendirmelere sıcak bakmayan postmodern yazın tarzını benimsiyor olabilirler. En azından çok sayıda kuramın birkaç cümle ile özetlendiği kitabın yazarı Sim'in konuyla alakasını anlamamız açısından yazar kısaca tanıtılabilirdi. Bilenler tabii ki bilir, fakat onlar zaten el kitabının satın alıcısı olmayacağına göre, bilmeyenlere kısa bir açıklama yararlı olurdu. Herkesin her konuda yazma cüreti gösterdiği ve yayın mecrası bulabildiği (Alan Sokal'ın ispatını hatırlayacak olursak) günümüzde böyle bir bilgilendirme daha bir önem kazanmış durumda.

Kitap “Her Şeyin Teorisi” ile başlıyor, “siyahi feminizm” ile sonlanıyor. Kitap boyunca diğer kuramlar sırasıyla aşağıdaki ana başlıklarla ele alınmış:

Marksizm, Refleksivite, Kuhncu paradigma modeli, Postmodernizm ve bilim, Yansıma kuramı, Sosyal gerçekçilik, Lucaks'ın sınıf bilinci ve roman kuramı, Eleştirel gerçekçilik ve yabancılaşma, Gramsci ve Foucault'dan hegemonya kuramı, Frankfurt okulu, Marcuse ve tek boyutlu toplum, Yeni sol, Avangard sanat, Benjamin ve Aura kuramı, Brecht ve Epik Tiyatro

Rus biçimciliği, Barthes ve anlatının grameri, Bahtin ve metinlerarasılık, Jakobson'un Semiyotiği, Freud ve Psikanalitik kuram, Saussure ve Yapısalcılık, Lacan ve Yapısalcı Psikanaliz, Barthes, Göstergeler İmparatorluğu, yazarın ölümü, İnsanın ölümü, Kristeva ve metinlerarasılık, Eco'nun labirenti, Althusser'in Yapısalcı Marksizmi, Postyapısalcılık, Derrida ve Postyapısalcı Yapısöküm, Foucault ve Şeylerin Düzeni, Postmodernizm, Kültürel Materyalizm, Said ve Postkolonyalizm, Feminizm, Eşcinsel kuram, Siyahi eleştiri

Eleştirel kuram bilindiği gibi, 1923 yılında kurulan ve sonradan Frankfurt Okulu olarak anılacak olan Toplumsal Araştırma Enstitüsünün yaklaşımıdır. Eleştirel kuramcılarının esas ilgileri ve ethoslarının, okulun kurucularından olan Horkheimer ve Adorno'nun kaleme aldığı

“Aydınlanmanın Diyalektiği” adlı eserde netleştiği belirtilmektedir. Yazarların, aydınlanmanın sorunlarını ele aldıkları bu eserin, eleştirel kuramcılarının incili olduğu söylenir (Kızılçelik, 2000: 79).

Eleştirel kuramın gerek Adorno, Horkheimer, Marcuse ve Habermas gibi öncüleri gerekse Benjamin, Pollock, Lowenthal gibi izleyicileri arasında tam bir fikir birliğinden söz edilememektedir. Esasında tüm karşı duruş ve direnişleri bir araya getiren eleştirel kuram kuramcılarının ortak noktası, benimsedikleri eleştirel duruşlarıdır. Eleştirel kuram düşünümseldir, yani eleştiri, öncelikle Hegelvari özeleştirici şeklinde kendi duruşunu sorgulamayı, sonra insanı köleleştiren tüm baskıcı sistemleri sorgulamayı hedeflemiştir.

Geleneksel kuram, toplumu sadece anlamayı ve açıklamayı hedeflerken, eleştirel kuram, toplumu değiştirmeyi, insanı tutsak eden tüm kurumları eleştirerek değiştirmeyi hedeflemiştir. Aydınlanma ve pozitivist bilim anlayışla hesaplaşmakla başlayan toplum eleştirileri, zamanla eleştirel toplum kuramına dönüşmüştür. Eleştirel kuramcılar, kapitalizme olduğu kadar Marks’ın dogmatizmine, Faşizme olduğu kadar yozlaşan Sovyet sosyalizmine karşı söylem geliştirmişlerdir. İnsanı özgürleştirmeyen hiçbir görüş, hiçbir iktisadi sistem, hiçbir yönetim, hiçbir kurum onların eleştirilerine hedef olmaktan kurtulamamıştır.

Eleştirel kuramcılarının temel eleştirileri alanyazında genellikle aşağıdaki ana başlıklar altında ifade edilmektedir (Kızılçelik, 2000):

1. Marksçı Kuramın Eleştirisi
2. Pozitivizm Eleştirisi
3. Sosyolojinin Eleştirisi
4. Modern Toplumun Eleştirisi
5. Kültürün Eleştirisi

Genel olarak sosyal bilimin hemen her alanında olduğu gibi yönetim-örgüt araştırmalarında da Eleştirel Kuram 1970’li yıllardan itibaren etkili olmuştur. Eleştirel kuramın etkisiyle örgütlerin politik ve ideolojik boyutları inceleme konusu edilmeye başlanmıştır (Clegg ve Hardy, 1999:3). 20. yüzyılın sonlarındaki dilsel dönüş (linguistic turn) sosyal bilimlerde ve örgüt-yönetim araştırmalarında paradigmatik bir dönüşüme neden olmuştur. Bu dönüşüm, örgüt kuramcılarının, örgüt araştırmalarında dilin sadece aktarıcı-taşıyıcı değil, örgütsel yapının ve anlamın yaratılmasında oluşturucu rolüne dikkatlerini çekmiştir. Yeni paradigmanın kavramsallaştırmalarıyla, dil artık sadece bilgi değişimine yarayan bir araç değil, aynı zamanda sosyal ve örgütsel gerçekliğin oluşturucusudur, örgüt ise bağımsız bir ontolojik varlık değil, örgüt üyelerinin aralarındaki iletişimle yaratılan bir şeydir (İedema ve Wodak; 1999).

Bu dönüş, 1970'lere kadar pozitivist bir çerçeve içinde yürütülen yönetim-örgüt araştırmalarının çehresini tümüyle değiştirmiştir. Örgütlerin ontolojik konumu, araştırma konuları, araştırmaların temel sorunsalı, kim için araştırma yapılacağı, araştırmacının konumu gibi konular tümüyle değişmiştir. Yöneticilere, örgütte çalışanları nasıl daha etkin denetleyeceğine ilişkin verimlilik ve çıktılarına odaklı bilgiler sunan geleneksel çalışmalar, artık yerini örgütlerin baskı ve sömürüyü maskeleyen retorini inceleyen ve insanları kapatmacı kurumların hegemonyasından özgürleştirmeyi amaçlayan araştırmalara bırakmıştır.

Eleştirel kuram, örgütlerde pozitivist bilim yapma anlayışının ve nicel yöntemlerin hegemonyasını kırarak, yönetim-örgüt araştırmalarında paradigma çoğlculuğuna yol açmıştır. Örgüte yöneticinin penceresinden bakmaya alışık, ona daha etkin denetim ve gözetim için çıktı sağlayan araştırma geleneğinden, örgütün tüm paydaşlarına bilgi sunan, insanı özgürleştirmeyi amaçlayan araştırmalara doğru bir kaymanın gerçekleşmesine hizmet etmiştir.

Dr. şükran Gölbaşı, Haliç Üniversitesi

Kaynakça

- Clegg, S. ve Hardy, C. (1999), Introduction, Clegg, S. ve Hardy, C. (der.) **Studying Organization** içinde London: Sage, ss. 1- 22.
- Bottomore, T. (1990), Frankfurt Okulu. Çev. A.Çiğdem. İstanbul: Ara
- Giddens, A. (2000), **Sosyoloji**. Çev. H.Özel ve diğerleri. Ankara:Aytaç
- Horkheimer, M. (1990), **Akıl Tutulması**. Çev. Orhan Koçak. İstanbul: Metis
- Horkheimer, M. ve Adorno, T.W. (1995), **Aydınlanmanın Diyalektiği**. Çev. O. Özügül. İstanbul: Kabalıcı
- Iedema, R. ve Wodak, R. (1999), "Organisational Discourses and Practices", R. Wodak & R. Iedema (eds), Special Issue of **Discourse and Society** on Organisational Research içinde. 10 (1), 5-20
- Kızılçelik, S. (2000), **Frankfurt Okulu**. Ankara: Anı Yayıncılık